

ПСИХОЛОГ ТАЛАБАДАРДА КАСБИЙ ТАСАВВУРЛАР ШАКЛЛАНИШИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Mirzaolimova Saida Mirzavali qizi

Namangan davlat universiteti

mirzohid_0421@mail.ru

Anotatsiya: Insoniyat paydo bo'libdiki, u har doim o'zini boqishga, ehtiyojlarini va manfaatlarini qondirishga harakat qilgan va hozirda ham shu yo'ldan bormoqda. Inson o'z ehtiyojlarini eng avvalo oziq - ovqat, boshpana, kiyim-kechaklarga bo'lgan ehtiyojlamini qondirishdan boshlagan. Keyinchalik yangi sivilizatsiyalar paydo bo'lgach, ya'ni insoniyat madaniylashib borgan sari o'z ehtiyojlariga kerak bo'lgan mahsulotlarini ishlab chiqara boshlagan. Bular eng avvalo shu sohadagi kasb egalarini paydo bo'lishiga va jamiyatni shu mahsulotlarga bo'lgan ehtiyojini qondirishga intilishlarni paydo qilgan. Jamiyat rivojlana borgan sari yangi kasblar paydo bo'lgan va rivojlanib borgan. Insonlar esa yaxshi va baxtli yashashga intilganlar. Buning uchun kasb tanlaganlar, tajriba oshirganlar va bilimlarni to'plaganlar.

Kalit so'zlar: kasb, bilim, kasb tanlash, psixologiya, shaxs, kasbga layoqatlilik, ziddiyatlar, kasbni egallash, konseptual holatlar.

Kasb psixologiyasining metodologik asosi - bu shaxsning kasbiy layoqat konsepsiyasi ekanligi. Kasb psixologiyasi uchun metodologik asos bu O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risidagi" va kadrlar tayyorlash milliy dasturi, shuningdek davlat hujjatlari.

Kasbga layoqatlilikni shaxsda ikki yo'nalish bo'yicha muhokama qilish mumkin deb ko'rsatadi (K.M. Gurevich). Buning biri kasbni muvaffaqiyatli egallay olish bilan, ikkinchisi insonni o'zini mehnatidan qoniqishi orqali. Bu ikki tomon ham nisbiy bo'lib, u subyektivlikni ko'rsatadi. Shunga qaramasdan shu ikkala ko'rsatilgan yo'nalish kasbiy layoqatlilikni psixologik xarakteristikasini beradi.

Kasbga layoqatlilik shaxsning xususiyati bo'lganligi uchun shaxsning boshqa xususiyatlari kabi inson faoliyati davomida, ya'ni o'qish va mehnat qilish davomida shakllanadi. Ko'proq hollarda kasbga layoqatlilik mehnat jarayonida shakllanadi. Shu bilan birga kasbga layoqatlilikni jismoniy, psixologik va ijtimoiy yo'nalishlardagi o'rganish va uni aniq ko'rinishlarda tahlil qilish zarurdir.

Kasbiy shakllanish ziddiyatlar, qarama-qarshiliklar va destruktiv o'zgarishlar bilan bog'liq holda sodir bo'ladi. Bu jarayonni tezligi va maydoni biologik va ijtimoiy faktorlar bilan sababiy bog'liq, shaxsning o'z faolligi, shuningdek tasodifiy sharoitlar, hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan hodisalar va kasbga xos kelishmovchiliklar sababli bo'ladi. Demak, ko'rinib turibdiki, shaxsni kasbni egallash bilan bog'liq fundamental

bilimlar uning uchun asos hisoblanar ekan. Shaxsning kasbni egallashga bo'lgan layoqati haqidagi bu konsepsiya kasb psixologiyasi uchun metodologiya hisoblanadi. Bu konsepsiya bo'yicha shaxs kasbni egallashi davomida qanday jarayonlarni boshidan kechirishi va uni boshqarish uchun nima ishlar qilish kerakligini izlanuvchi bilib boradi. Kasbga layoqatli bo'lish insonni psixologik va fiziologik jihatdan imkoniyatlari borligini, mehnat qilishga imkoniyatlari mavjudligini, malaka va ko'nikmalarni o'zlashtira olishini, tafakkuri uni bilimlar asosida yanada rivojlantira olishini ko'rsatadi.

Kasb psixologiyasi uchun yana jamiyatning oldidagi maqsadlar bilan bog'liq bo'lgan davlat hujjatlari ham metodologiya o'rnini bosadi. Chunki jamiyat bu fandan o'z maqsadlarini, ehtiyojlarini, manfaatlarini qondirish uchun foydalanib fanga o'z izlanishlarida qanday masalalarni hal etib jamiyatga o'z ulushini qo'shib borishini ko'rsatib ham beradi.

Kasb psixologiyasi uchun uni taraqqiyoti uchun asos bo'lib psixologiya fanidagi yutuqlar va psixolog olimlarning nazariy bilimlari muhim hisoblanadi. Ma'lumki shaxsni kasbni egallab borishida shaxs va uning faoliyati muhim tadqiqot mavzusi bo'la oladi. Shaxsni kasbni egallab borishida uning nazariy asosi bo'lib K.S. Abdulxanova

Slavskiy, B.G. Anan'ev, A.G. Asmolova, B.F. Lomov va boshqalarni shaxs va faoliyat sohasidagi ilmiy - tadqiqot ishlari, shuningdek bu konsepsiyani dasturlashda katta ta'sir etgan A.A. Bodalev, Yu.M. Zobrodin, E.A. Klimov, T.V. Kudravsev, A.K. Markova, N.S. Prejnikovlarning ishlari ko'zga tashlanadi.

Shaxsni kasbiy rivojlanib borishini psixologik tahlilini nazariy tomonlarini o'rganishda chet el olimlari A. Maslou, Dj. Sper, Dj. Xollandlarning ishlari ahamiyatlidir.

Yuqoridagi psixolog olimlarning ishlari o'rganish orqali quyidagi konseptual holatlarni ko'rsatish mumkin:

- Shaxsni kasbni egallashining o'ziga xos tarixi va ijtimoiy madaniyati borligi;
- Shaxsni kasbni egallashining asosi bo'lib uni kasbga o'qishi, kasbni egallashi va kasbiy faoliyatini amalga oshirish hisoblanadi;
- Shaxsni kasbni egallash jarayoni o'ziga xos individual va alohidaligi bilan ajralib turishidan tashqari undagi xususiyatlar va qonuniyatlar mavjudligi bilan ko'zga tashlanadi;
- Kasbiy hayot o'z imkoniyatlarini ko'rsata olishga, o'z faolligini ko'rsatish uchun imkoniyatlar yaratadi;
- Insonning kasbiy hayotining individual tomonlari me'yori va me'yori bo'lmagan hodisalar bilan tasodifiy sharoitlar bilan, shuningdek insonning aqliy imkoniyatlari bilan bog'liq bo'ladi.
- Kasbiy taraqqiyotning psixologik xususiyatlarini bilish insonga o'z kasbini ongli ravishda qurushni, o'z tarixini yaratishni, kasbiy biografiyasini shakllantirishni beradi.

Kasb psixologiyasiga xos bo'lgan o'rganish bu shaxs va kasb o'rtasidagi munosabatlarda aks etib, uning o'rganish usullari o'ziga xos holda boshqa fanlardan ajralib turadi. Kasb psixologiyasi bir butun fan sifatida juda keng masalalarni qamrab oladi. Bularga yoshlarni kasb tanlashlari, ularni mehnat sharoitlariga moslashishlari, kasbni egallay olishlari, o'z tanlagan kasbini ustasi va yuqori dara jadagi mahoratni ko'rsata olishlari va shu jumladan kasb egalarini shu kasbdan ketishlari kabi ko'plab masalalarni qamrab oladi. Bu esa kasb psixologiyasida metodni har bir ko'rsatilgan davrda o'ziga xos holda tanlab olishni talab qiladi. Buni tushunish uchun shuni ko'z oldimizga keltirishimiz kerakki, kasb tanlash va undan o'z hayoti davomida foydalanish insonni butun umrini qamrab oladi. Insonni hayot faoliyati davomidagi kasb bilan bog'liq jarayonlarni ko'pgina olimlar o'rganib har biri o'ziga xos holda ularni tasniflashgan.

Kasbni o'rgangan ko'pgina psixologlar ichida Klimov E.A. insonni kasbiy hayotini o'ziga xos holda aniqroq shaklda tushuntirib beradi va ma'lum bir fazalarga bo'ladi. Bular quyidagilar:

- Optatsiya- kasbiy- o'quv maskanlarida kasb tanlash davri;
- Adaptatsiya - kasbga kirish va unga moslashish;
- Internal fazasi - kasbiy malakani egallash davri;
- Ustalik - mehnat faoliyatini mahorat bilan bajarish;
- O'mak bo'la olish fazasi - kasb egasini yuksak darajada faoliyat ko'rsata olishi;
- Ustozlik- kasb egasini o'z malakalarini boshqalarga bera olishi.

Bu yuqorida ko'rsatilgan fazalarning o'zi ham kasb psixologiyasini usullari har bir davrda o'ziga xos holda foydalanishni talab qilishini ko'rsatadi. Deylik, o'quv kasbiy maskanlarda endigina kasb tanlashga shaylanayotgan yoshlarni kasbga bo'lgan munosabatlari o'ziga xos holda aniqlanib olingan usullarda kuzatiladi.

Kasb psixologiyasining metodlari asosan umumpsixologik metodlardan kelib chiqadi. Har qanday usul o'rganilayotgan predmetning spetsifikasini aks ettiradi. Kasb psixologiyasi o'zi o'rganayotgan obyektini o'rganish uchun umumiy, yosh davrlar, pedagogik psixologiya va shuningdek mehnat psixologiyasining metodlaridan foydalanadi. Kasb psixologiyasining maxsus izlanish metodlari bo'lib kasbiy psixobiografiyani tuzish, ziddiyatlarni o'rganish metodi, kasbga yo'nalgan grofalogiya, kasbiy mahoratni ekspert baholash metodi, kasbiy deformatsiyani refleksiya va sh.k. larni tashkil etadi deb yozadi Rossiyalik psixolog E. F. Zeer. Bu kabi metodlar kasb psixologiya fanining maxsus metodlari hisoblanib endigina fan hayotiga kirib kelayotgan metodlardir.

Umuman olganda psixologiyani izlanish metodlari - bu faoliyatni o'ziga xos ravishda tashkil etish natijasida psixikjarayonlarni mexanizmlarini, Qonunlarini o'rganish asosida yangi obyektiv bilimlarni olishga qaratilgan usullardir. Kasbiy psixologiyaning usullari asosan ikki metodologik tamoillarga asoslanadi:

* субъектив - kasbni egallashni o'zini anglashiga asosan olib borishi;

* объектив - kasbni egallashni tashqi belgilarini o'rganish asosida psixik hodisalarni bilish maqsad qilinadi.

Izlanish usullarining ikki shakli mavjuddir:

- Longityud yoki uzoq davom etadigan izlanish;
- Ko'ndalang kesim asosidagi izlanish.

Longityud izlanish shaxsni yoki guruhni aynan bir xil parametrlar asosida uzoq va har doim kuzatishga asoslanadi. Longityud kasbiy shakllanishni individual yo'lini o'rganib, undagi o'ziga xos alohida tomonlarni, kasbiy biografiyaning o'ziga xos rivojlanish tomonlarini, kasbiy obro'ga ega bo'lish jarayonlarini ochib beradi. Longityud usulida o'z - o'zini kuzatish, psixobiografiya, panelli izlanishlar ishlatiladi.

Panel - bu bitta ijtimoiy obyektning ma'lum vaqt ichida qayta - qayta o'rganish usuli hisoblanadi.

Ko'ndalang kesim asosidagi izlanishga esa har xil o'rganilayotgan guruhlarini taqqoslash nazarda tutiladi. Bu metod asosida o'rganilayotgan obyektning ko'proq qismini qamrab olish mumkin. Ko'ndalang kesim asosidagi izlanishlarda so'rov usullari, testlar, eksperimentlar tadbiriq etiladi.

Kasb psixologiyasining o'rganish usullari. Rossiyalik psixolog E. F. Zeer kasbiy psixologiyaning izlanish metodlari sifatida beshta guruh usullarini ko'rsatadi.

Birinchi - shaxsni kasbni egallash bilan bog'liq psixologik xususiyatlarini ta'riflab berish. Buning uchun longityud, so'rov usullari (anketa, intervyu), psixo-biografiya ma'qul deb hisoblanadi. Zeer E. F. bularni genetik usulga tegishli deb belgilaydi.

Ikkinchi - kasbni psixologik xarakteristikasi. Kasbni psixologik mazmunini o'rganish, faoliyat mahsulotlarini o'rganish, mehnat usullarini o'rganish, hujjatlarni tahlil qilish so'rovli kuzatish, professografiya kabilar orqali bilish mumkin. Bu guruh usullari proksimetrik usullar deyiladi. Ularni kasb psixologiyasi uchun guruhlashni katta ahamiyati bo'lib, ko'pqirrali metodlarni tizimlashtirishga yordam beradi.

Uchinchi - kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan ko'rsatkichlarni, shaxsning va faoliyatning belgilarini o'lchash. Bu izlanish vazifalarini yechishda maxsus qobiliyatlar testi, ta'lim, o'rgatish va yutuqlarga asoslangan testlaridan foydalaniladi. Bundan tashqari kasbiy qiziqishga, qadriyatlarga asoslanish va kasbiy ustanovkalarga tegishli so'rovnomalardan foydalaniladi. Bu uslubni psixometrik deb ataladi.

To'rtinchi - bu kasbni egallashdagi mexanizmlar, Qonuniyatlar va xususiyatlarni tushuntirib beradi. Bu vazifalarni eksperimentlar asosida yechiladi, ya'ni laboratoriya, modellashtirish va tabiiy eksperimentlar asosida.

Beshinchi - bu usul izlanishni sonlarda o'tkazilishiga asoslanadi. Ularga matematik ishlovlar tegishli bo'lib, ular dispersion, korrelyatsion, omilliy tahlil va boshqalar hisoblanadi.

Psixologiyada inson bilan bog'liq psixik hayot jarayonlari bu juda xilma - xil va murakkab hodisalardan iborat jarayonlardir. Insonni o'z hayotini ta'minlash bilan bog'liq jarayonlardan biri bu uni kasb tanlash va o'z kasbini ustasi bo'lib borishi hisoblanadi. Bunda insonni kasbga yo'naltirish, kasb bo'yicha maslahat berish, kasbni egallashlari uchun kerak bo'ladigan psixologik jarayonlarni o'rganuvchi kasb psixologiyasi o'z predmetini o'rganishda umumpsixologik metodlardan keng foydalanib boradi. Buni u o'z izlanish predmetini o'rganishdan boshlaydi.

Umuman olganda kuzatish metodini har xil tomondan tasniflash mumkin. Deylik, prof E.G'.G'oziev kuzatish metodini uzoq davrlar davomida murakkablashib, kengayib, obyektivlik darajasi oshib borganini tasdiqlaydi. "Kuzatishning texnologiyasi takomillashdi, uning yangi shakllari, vositalari, usullari paydo bo'ldi, xolislik (obyektivlik) darajasi ortdi, ishonchliligini ifodalovchi mezonlar, o'lchovlar yaratildi" - deb ko'rsatadi.

Prof.E.G'.G'oziyev kuzatish metodini yoritib berish maqsadida, uning yoritilmay qolgan jihatlari, tarkiblarini yanada kengroq yoritib berishga urinadi. Kuzatish metodining texnologiyasi quyidagilardan tashkil topadi:

- Voqelik (atrof-muhit, inson shaxsi)ni kuzatish oqimini muayyan qismlarga, yo'nalishlarga ajratish (nemischa - lotincha "kvanti fikatsiyalash", ya'ni eng zarur, birinchi darajali jihatlarni saralash);

- Kuzatishning ko'lami (hajmi), xususiyati va o'ziga xosligini aniqlash, ya'ni uning nimalarga qaratilganini belgilab olish;

- Kuzatish jarayonida barcha holat, hodisa, alomat va tashqi qiyofa, ko'rinishning o'ziga xosligini qayd qilish (ulami yozma nutqda ifodalash, ya'ni fransuzcha - lotincha "fiksatsiyalash");

- Kuzatish davomida to'plangan omillar, ma'lumotlar, natijalarni matematik statistik metodlar yordami bilan hisoblab chiqish va miqdoriy tahlil yakunlari bo'yicha psixologik sifat talqinini amalga oshirish.

Psixologik kuzatish olib borishdan ko'zlangan maqsad quyidagilardan iborat;

Kuzatiluvchi vaziyat, holat va obektni maqsadga muvofiq tanlash, uning oqilona ekanligiga ishonch hosil qilish;

Kuzatishning dasturini ishlab chiqish, uni amaliyotga tatbiq qilish, sxematik ifodalashni yaratish, yig'ilgan natijalarni chizma asosida aks ettirish.

Kuzatishning obyekti va predmeti quyidagi tuzilishga ega:

- Kuzatishning obyekti-inson, guruh, jamoa shaxslararo munosabatlar, emotsional - hissiy kechinmalar, hayvonot olami, shaxsning faoliyati, ijodiyoti, muomalasi kabilarni o'rganishdan iboratdir;

- Kuzatish predmeti - insonning xilma xil holati, jarayoni, harakatining kuchi, jadalligi, uzluksizligi, dinamikasi, o'ziga xosligi, uning hamkorlikdagi harakati, undagi

onglilik, ongsizlik ongosti holatlarining kechishi, faoliyat va muomala kabilarni eksterio rizatsiyalashdan tashkil topgandir;

- Amaliy va gnostik holatlar; nutq aktlari; ma'nosi, mazmu ni, mohiyati, yo'nalishi, chastotasi, ritmikasi, tempi, amplitudasi, davomiyligi, intensivligi, ekspressivligi, uning leksikasi, grammatikasi, fonetikasi, lingvistikasi qurilishi va boshqalar;

- Noverbal nutq ifodasi; mimika, pantomimika va vokal mimikasi (musiqa ma'nosini tana a'zolari orqali ifodalash);

- Vegetativ reaksiyalarning ko'rinishi: rangning qizarishi, oqarishi, terlash, nafas olishning tezlashuvi, sekinlashuvi va qiyinlashuvi.

Kuzatishning bosqichma - bosqichligi, tadrijiyligi (ierarxiyasi) tarkiblari quyidagilardan tashkil topadi:

- Kuzatishning maqsadi, vazifalari, dasturi, qaydnomasi: bunda umumiy talablarga rioya qilish, yaxlit qayd qilish, kundalik, texnika vositalari (faktik holatlar), natijalarning tahlili, talqini va g'oyalarni ilgari surish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abu Nasr Forobiy Fozil odamlar shahri.: -T., 1993.
2. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud ahloq.: -Toshkent: O'zbekiston, 1992.
3. Abduraxmanov F.R., Saidxodjaev X. "Sotsiologiya".: -T., IIV Akademiyasi, 2000.
4. Abduraxmonov F.R., Abduraxmonova Z.E., Xalmuratova J.G. Pedagogika. Psixologiya.: -TTESI T., 2015.
5. Abduraxmonov F.R., Xalmuratova J.G. Pedagogik jarayon lami boshqarish o'quv uslubiy qo'llanma.: -T.:TTESI., 2015.
6. Abduraxmonov F.R. Pedagogik sotsiologiya.: - T., "Noshir" 2015.
7. Abduraxmonov F.R., Abduraxmonova Z.E. Kasb psixologi yasi (o'quv qo'llanma).: -T.:P TTESI., 2017.
8. Voronov VI. Tafakkur gulshani.: -T., G'.G'ulom, 1981. 155
9. Бохонова Н. С., Мирзаолимов М. М. Влияние калорийно-ограниченной диеты на продолжительность жизни животных //таълим ва ривожланиш тахлили онлайн илмий журнали. – 2022. – С. 333-336.
10. Сопиев Ш. К., Рўзибоева С. И., Мирзаолимов М. М. Подходы к развитию детско-юношеского спорта и построению многолетней подготовки и построению многолетней подготовки //PEDAGOGS journali. – 2022. – Т. 5. – №. 1. – С. 162-170.
11. Анваров Ф. Р., Мирзаолимов М. М. Гериатрия (определение понятий; задачи, стоящие перед этим наукам; разделы и достижения) //таълим ва ривожланиш тахлили онлайн илмий журнали. – 2022. – С. 326-332.

12. Axmerov R. N. et al. On the possibility of uncoupled mitochondria in brown fat of newborn guinea pigs //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 9. – С. 49-55.
13. Mirzaolimov M. M., Abdullaev G. R., Abdullayev S. S. Role of a calorie-restricted diet in prolonging the lifespan of an organism and its mitochondrial mechanisms //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 10. – С. 106-112.
14. Niyazmetov B. et al. Uncoupled respiration in bird mitochondria: connection with thermogenesis //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 2. – С. 100-104.
15. Soliev N., Mirzaolimov M. Action of calcium on the content of phosphotydylcholin, phosphatyl ethanolamine and their lysoforms in the rat liver mitochondria //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 3. – С. 69-71.
16. Mirzaolimov M. M. et al. The method of separation of mitochondrias and determination of physiological and biochemical changes in organisms in ontogenesis //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2020. – Т. 2. – №. 3. – С. 175-178.
17. Мирзаолимов М. М., Рахимжонович М. А. Г. Влияние перекисного окисления липида на митохондрию печени крыс при постнатальном онтогенезе //international journal of discourse on innovation, integration and education. – 2020. – Т. 1. – №. 5. – С. 78-86.